

W. G. B.
848

PESTALOZZI HENRIK JÁNOS
1746—1827

PESTALOZZI ÖRÖKSÉGE.

Halálának százéves évfordulóján, 1927 febr. 17-én, a Magyar Paedagogiai Társaságban tartott ünnepi ülés elnöki megnyitója.

Amikor ma, halálának századik évfordulóján, a legnagyobb nevelő géniuszok egyikét, az emberi kultúra talajának hatalmas rétegforgatóját halásan ünnepeljük, emlékének legméltóbban úgy áldozunk, ha azt vizsgáljuk, mivel ajándékozta meg az emberiséget? a haladásnak micsoda új és termékeny motívumait szötte bele az emberi kultúra fejlődésébe? miben rejlik ránk hagyott örökségének értéke?

Egyéniségének magva, egyben egész életmunkájának és hatásának kulcsa veleszületett hatalmas szociális érzéke, embertársain segíteni törekvő, mindenben altruista, másokat szerető természete, melyet legszebben síriratának egyik sora fejez ki: *Alles für Andere, für sich nichts*. Ennek a mély szociális fogékonyságnak csak lelki illetésre volt szüksége, hogy már ifjúkorában tudatossá váljék s életprogrammá szilárduljon. Ezt a lelki lökést Rousseau adja meg. A Rousseau műveiből kiáradó szabadságmámor és egalité-szenvedély a fiatal Pestalozzit, Európa legszabadabb államának, Svájcnak, fiát is folyton a szabadságról, a zsarnokság hatalmának megtöréséről álmodoztatja. Egy célt tűz ki: a nép javának szentelni egész életét. Egyéniségének megfelelő pályát választ Rousseau sugallatára: a nevelői pályát, oly hivatást, mely a mélyreható társadalmi reformoknak legbékésebb és legbiztosabb útja: a lelkek formálása. Már ifjúkorában világosan látja, hogy az egyetemes humanitás, az emberben szunnyadó erők kibontakoztatásának szabadsága, az emberi személy méltóságának és öncélúságának önkénytelen tisztelete, az embereket kölcsönösen összefűző szerezet csakis az új nemzedékek nevelése útján biztosítható. Már első munkájának, *A remete estéjének* alapgondolata, hogy a művelődésre való jog minden embernek egyetemes veleszületett joga, melynek érvényesítéséről a társadalomnak kötelessége gondoskodni. Minden embernek meg kell adni a műveltség alapelemeit, hogy ezekre tovább építhessen, magát tovább hivatásszerűen kiképezhesse, életét autonóm módon maga alakíthassa, mert „az ember — mondja az energiáktól feszülő optimista gondolkodó — önnön-magáának a műve“.

Pestalozzit nemcsak lelki szerkezetének alapvonása, a szociális érzék és mély emberszeretet, de az egész korszellem is a néphez vonzza. Ide irányítja Rousseau naturalizmusa, mely, az egyszerű, természetes falusi életet idealizálja s a természethez

való visszatérést, mint kultúrfilozófiájának alapelvét hirdeti; de ide tereli őt a felvilágosodási kor általános demokratikus eszmeköre és hangulata is, mely az emberi egyenlőségért, a jobbagság felszabadításaért, az alsó néprétegek érdekeiért lelkesül. Ez a demokrácia Pestalozzi pedagógiájának is a kiindulópontja s mindvégig lendítőkereke. Szemében a népnevelés elhanyagolása a társadalom legnagyobb bűne. A közoktatás épületének legfelső emeletén csak néhány ember lakik; a középső emeleten többen ugyan, de ezeknek már nincsenek lépcsőik, hogy a felső emeletre jussanak s ha mégis fel akarnak ide mászni, csakhamar a kezükre ütnek, hogy visszahulljanak a maguk emeletére; a földszinten pedig ott sínylődik a nagy embernyáj, melynek a napfényre és a friss levegőre épp olyan joga van, mint a művelődés emeletein lakóknak; de ezek nemesak az ablak nélküli odok undok sötétjében hagyják vesztegelni őket, hanem még be is kötik a szemüket, hogy a felsőbb emeletekre föl se kandikálhassanak.

Ez új hang, a szocializmus hangja a kultúrpolitikában. Pestalozzi a humanitásra való nevelés eszményét, melyet az akkor uralomra jutó neohumanisztikus áramlat arisztokratikus individualizmusa a magasabb társadalmi rétegek művelődése számára kitűz, a *misera plebs*re alkalmazza: legyen meg a legalsóbbrendű nép fiának is a joga a benne szunnyadó kultúrerők minél szabadabb kibontakoztatására, a művelődés lehetőségének útja egyetlen társadalmi osztály elöl se legyen elzárva. A társadalom és kultúra csakis így frissülhet fel új erőkkkel s javulhat meg az emberiség. A nép megnemesítése s ezzel az emberiség emelése: íme Pestalozzi nagy programja.

Szociális szellemmel megtölteni a nevelést: ez Pestalozzi új pedagógiai evangéliuma. Ennek az ideálnak eszköze pedig a *munka*. Az iskolát a gyermekek munkaközösségévé kell átszervezni: csakis a munka nevel munkára, szabadítja fel az egyénben szunnyadó testi és lelki erőket, az együtt végzett munka kapcsolja össze szorosabban az embereket, fejleszti ki bennük a társas együttérzést és szeretetet, moralizálja bensőleg az emberi életet. Az iskolának ez az új felfogása, a társadalmi élet szervezetében való elhelyezése, társas funkciójának meglátása ez a nagy ajándék, melyet Pestalozzi géniusza az emberiségnek első sorban juttatott, olyan korban, amikor a társadalmi kérdés Európaszerte csak a politikai jogok kivívásában merül ki, de mélyebb kulturális tartalma, a nevelés szociális szellemének jelentősége még egészen észrevétlen marad. A nevelés szociális szellemének, mely Pestalozzi írásából kiárad, olyan csodálatos varázsa van, hogy a legellentétebb irányokat is megragadja. Az általános emberiért rajongó forradalmi franciák 1792-ben éppúgy a francia köztársaság tiszteletbeli polgárává választják, mint ahogy a nacionalista Fichte, a német nemzet nagy filozófusa és rétorja, ő reá hivatkozik, amikor új nevelést prédikál, a tettnek, a szellem öntevékenységének pedagógiáját, melynek

alapján a németiség a maga erejéből új világot és életet tud teremteni, a nemzet minden irányban meg tud újhódni. A szabad Svájc éppúgy segít Pestalozzinak nevelési tervei megvalósításában, mint ahogy a porosz felvilágosult abszolutizmus Ifertenbe hozzá küldi tanítóit, hogy aztán az ő iskoláinak szellemében szervezzék meg a német népoktatást és tanítóképzést. Sándor cár éppúgy tisztelettel fogadja és kitünteti őt, mint a porosz uralkodó. Hogy Európaszerte az államok kultúrpolitikájának középpontjába a népnevelés ügye kerül, abban Pestalozzinak van legnagyobb érdeme. Eszméi termékeny talajra találnak a kor romantikus érzésvilágában, mely annyira szentimentálisan fogékony esztétikai-irodalmi terein is a nép nyomora; az árvák, az elhagyottak iránt; de ugyancsak összhangban vannak a huszas évektől mind nagyobb erőre kapó liberalizmus gondolatsodrával is, mely minden ember egyforma politikai, gazdasági és művelődési jogát követeli s a szabad versenyre bírza a születési-rendi jogokkal szemben a társadalomra nézve értékesnek szelekcioját. Az adatok tömegével kimutatható, milyen mély hatással van Pestalozzi az 1825. évvel meginduló magyar renaissance vezéreibereinek kultúrpolitikájára s a harmincas-negyvenes évek magyar pedagógiai irodalmára: mindkettő centrumában a népnevelés ügye áll. Nemesak azért, mert a legelhanyagoltabb nálunk, hanem azért is, mert a kor demokratikus áramlata, a romantika és a liberalizmus világfelfogása egyformán ezt követeli. Ennek a gondolatnak szinte szimbolikus megtestesülése báró Eötvös József alakja: romantikus költő, liberális államférfiú s a magyar népoktatást megszervező kultúrpolitikuskus. Hálás téma volna párhuzamot vonni a *Lienhard und Gertrud* és *A falu jegyzője*, a gonosz Hummel, a svájci falu községi előljárója és Nyúzó, a szolgabíró között. A nép nyomorának rajza, a népnevelés elhanyagolt állapota, az erőszakos közigazgatás és silány igazságszolgáltatás, továbbá az a gondolat, hogy az egyén bűneiben a környező társadalom is részes, és hogy a büntetés célja elsősorban a büntetett megjavítása, tehát a fogház mintegy a jó útra térítés iskolája legyen — mind ez közös eszméje Pestalozzinak és Eötvösnek. A nevelés társadalmi tényezőinek kutatása a magyar regényíró-politikusnak épp oly kedvelt tárgya, mint a nagy svájci pedagógusnak. Eötvösnek a magyar kultúra fejlődésére oly messzekiható jelentőségű szépirodalmi és művelődés-politikai tevékenysége Pestalozzi népművelő programja nélkül alig volna érthető.

Pestalozzi azonban, bármennyire népbarát is, a szélső szociális forradalmi gondolatoktól heves temperamentumát s demokratikus rajongását józan esze mégis megóvja. Bár ifjú korában a szabadság védelmére társaival igen radikális programmú egyesületet, *Helvetische Gesellschaft*ot alapít, a fennálló társadalmi rend alapjait később mindig tiszteletben tartja. Gyakran szólal meg már másfélszázaddal ezelőtt a mai szociáldemokrácia hangján, de a kommunizmus eszmevilágától távol

marad. „Akármilyen élénken álljanak is — írja 1797-ben — szemünk előtt a nemesség hibái és jogtalanságai, sohasem szabad felednünk, hogy a magántulajdon mindig társadalmi létünk alapja marad.“ Küzd a céhrendszer ellen, az ipar és kereskedelem szabadsága, a progresszív adó s az adómentes létminimum mellett, miközben a gazdasági liberalizmus és a szocializmus irányait kellő egyensúlyban tartja. Józan demokratizmusára jellemző, hogy akármennyire rajong is a művelődésnek mindenki számára azonos jogáért, azért nem akarja egyformán laposra esztergályozni, egészen uniformizálni az iskolát, mint az „egységes iskolával“ (Einheits-Schule) a mai szocializmus, mely a nyolcosztályos népiskolába akarna mindenkit járattatni, hogy a műveltség egészen egynemű legyen, aminek következményeképp a középiskolát csak négy évfolyamra szeretné korlátozni: „Ha az állatok — írja szellemesen Pestalozzi — nevelésre szorulnának, nem lehetne a farkast és a bárányt, a rókát és a nyulat ugyanabba az iskolába küldeni, nem tehetnénk a tigrisnek való táplálékot az elefánt elé s az elefántnak járó ennivalót a tigris elé, nem etethetnénk a verebeket hangyatojással s a fülemilét búzaszemekkel. Jó volna megjegyeznünk, hogy a tehén a borját nem akarja repülni tanítani s hogy az öreg szamar fiát türelemre és elégedettségre szoktatja s óva inti a könnyűlábú özike ugrándozásaitól...“ Pestalozzi e remek metaforái megtanítanak bennünket arra, hogy a művelődés anyagának különböző típusai, a nemzet szükségletei, a gyermekek lelki fejlődésének tempója és dinamikája, különböző hajlamai, az iskolafajok korábbi szétkülönítését követeli, semmint a mindenkire egyformán kötelező nyolcosztályos népiskola hívei a demokrácia nevében követelik. Pestalozzi pedig aligha vádolható a művelődés arisztokratikus felfogásával.

Pestalozzi szociális érzéke a társadalom újjászervezését követeli. Ennek legbiztosabb útját a nevelésben látja. Minthogy pedig az emberi társadalom élete a munkán alapul, jól érthető, hogy egész pedagógiájának igazi gyökérgondolatává az *öntevékenységet* avatja. A nevelésnek szociális szellemben való felfogása mellett ez a *pszichológiai* alapgondolat az a második ajándék, melyért hálával adózik Pestalozzi szellemének az emberiség. Rousseautól megtanulja, hogy a természet a legnagyobb nevelő, de e mellett nagy jelentőséget tulajdonít a környezet aktív nevelő munkájának is. A gyermek természeténél fogva izgó-mozgó lény, mely ösztönszerűen folyton tevékeny. Ezt a tevékenységet kell tervszerűen a helyes irányba terelni. A szociális és a pszichológiai szempont mindjárt pályája kezdetén összeforr nála. Az útszéli gyermekeket összeszedi, mert sajnálja őket; neuhofi birtokán a gazdasági munkába is befogja a fiúkat, hogy munkásokká nevelje őket, miközben egyik célja, hogy a velük született tevékenységi ösztönt foglalkoztassa és kihasználja. Az iskola ne pusztá tudást nyújtson, hanem munkára is neveljen.

Pestalozzi minél több tapasztalatra tesz szert, minél mélyebben dolgozza ki a nevelés elméletét, annál jobban hangsúlyozza, hogy „a nevelést pszichologizálni kell.“ Idevágó nagy belátása, hogy az oktatás alapja a helyes *szemlélet*. Ez a gondolat a maga általánosságában nem új: Comeniustól kezdve sokszor emlegetik. De konkrét formában s mélyebb pszichológiai gyökereiben Pestalozzi dolgozza ki először a szemlélet pedagógiai elméletét. Az oktatásnak szemléletben, valamennyi érzék tevékenységében, a gyermek valóban átélt élményeiben kell gyökereznie; még a szeretetet, hitet, erényt is a gyermek az életből vett képekben s elbeszélésekben szemlélje; nem elvont meghatározásokat tanuljon rólunk, hanem konkrét példákban megélje őket. A gyermek ítéletei a minden oldalról végbevitt szemléleten alapuljanak. Ezeket a szemléleteket rendezni kell, még pedig az egyszerűen kezdve, a mind bonyolultabbak felé fokozatosan haladva. Összefüggésük egymással ugyanaz legyen, mint a tárgyak összefüggése a valóságban. Pestalozzi fejezi fel, s teszi közkinccsé a gondolatot, hogy a tanulás nem passzív befogadás, hanem a belső erők tevékenysége, aktív szellemi munka. Még az egyszerű szemlélet is, ha világos és érett, három elemi funkción épül fel: a forma, szám és szó felfogásán és kialakításán.

Ezeknek a ma egyszerűeknek látszó gondolatoknak Pestalozzi nagy filozófiai s pszichológiai elméleti háttérrel szerkeszt: s itt van rendszerének Achilles-sarka. Korának a lelki élet természetéről táplált mechanisztikus felfogásához mérten a szemlélet pedagógiai elméletét olyan „pszichológiai alaptörvényekből“ akarja levezetni, melyeket egészen a fizikai törvények analogiájára gondol: „Az érzéki emberi természet mechanizmusa — mondja — lényegében ugyanazoknak a törvényeknek vannak alávetve, mint amelyek szerint a fizikai természet is erőit általában kifejti.“ A lelki élet törvényeit tehát Pestalozzi a fizikai törvényekkel azonosítja s ezek alapján a nevelőnek a gyermekre való hatását a fizikai szükségképesség értelmében fogja fel. Innen támad filozofáló pedagógusunk elméletének minden belső ellenmondása. Egyrészt merev determinizmust hirdet, amiből önkényt következnek minden nevelés lehetetlensége, másrészt az én monarchikus hatalmát tanítja nagy lelkesedéssel. „Minden, ami vagyok, minden, amit akarok, minden, amivé lennem kell, belőlem indul ki.“ Az ellenmondást maga is érzi, ezért a nevelő lelkére köti, hogy úgy járjon el, hogy a fizikai szükségyszerűség hatásai a szabadság és önállóság lepleiben jelentkezzenek. Ez mindenesetre vaskos antinómia marad, különösen, ha Pestalozzival az embert a pókhoz hasonlítjuk, mely nem maga választja hálójának centrumát, ahol fészkel, hanem jár-keel és szó, úgy ahogy helyzete elvont meghatározza. Még szembezőköbb az ellenmondás, ha Pestalozzink azt a gondolatát vesszük szemügyre, hogy a Rousseautól megfogalmazott természetes és társadalmi állapotot csak mint eszközt kell egy

harmadik, az erkölcsi állapot, mint végső cél alá rendelni. E szerint a nevelés feladata az, hogy az embert az erkölcsi autonómiára képesítse. Ezt a gondolatot Pestalozzi talán Kant olvasása alapján szövi ki. De éppúgy nem tudja szervesen beilleszteni eszmemenetébe, mint ahogy a fizikai determinizmusa és erkölcsi autonómiája közötti viszonyt sem tudja összhangba hozni. A mélyebb filozófiai képzettség és felfogás hiánya elméletét, minden buzgó törekvése ellenére, cleve megfosztja a logikusan kiépített rendszer jellegétől.

Pestalozzi igazi jelentősége számunkra azonban nem felfogásának zavaros filozófiai háttérében rejlik; még pszichológizáló módszerében sem, melynek magja azóta egészen más fává terebélyesedett, hisz a szóról, alakról és számról való triadikus elméletét a modern pszichológia már régen felülmultha. Géniuszának korszakalkotó ereje a nevelésügynek szociális szellemmel való megtelítésében fejtette ki hatását. Rousseau evangéliumát égő szeretettel tovább fejlesztette a nép számára. Ez az ő nagy öröksége. Ezért Új Ember Pestalozzi elődjével szemben a kultúra történetében.

KORNIS GYULA.